

דילמות אתיות של עובדים סוציאליים המטפלים באלימות נגד נשים בחברה הערבית*

אלי בוכבינדר וטוהאד אסעד

המאמר דן בחמש דילמות אתיות שעובדים סוציאליים מתמודדים איתן בעת הטיפול באלימות נגד נשים בחברה הערבית: 1. הצורך למנע אלימות ומצוקה מול הצורך לפעול לפי הקצב שמכתיב הפונה. 2. הצורך לבחור בין התמקדות באלימות מול הצורך להרחיב את הטיפול לכלל היחסים בין המינים. 3. פטרנליזם של המטפל מול הגדרה עצמית של המטופל בעת קביעת מטרות הטיפול. 4. אחריות בלעדית של הגבר לאלימות מול אחריות משותפת. 5. ערכים משפחתיים מסורתיים מול קידום השינוי ביחסים בין המשפחה הגרעינית למשפחת המוצא של הבעל. לצורך ההתמודדות עם דילמות אלו מוצעים במאמר כמה עקרונות התערבות, שמנסים לגשר בין עקרונות אוניברסליים לטיפול באלימות אינטימית לבין צרכים ייחודיים הנובעים מההקשר התרבותי הייחודי של החברה הערבית.

מבוא

בישראל יש בין מאה חמישים למאתיים אלף נשים מוכות בנות כל הדתות, כל המעמדות וכל המוצאים האתניים (Edleson, Peled & Eisikovits, 1991) על כן אין זה מפתיע שבשנים האחרונות גוברת בחברה הישראלית ההכרה בחומרת האלימות האינטימית. הכרה זאת גררה בעקבותיה עיסוק תקשורתי וציבורי בנושא, חקיקת "החוק למניעת אלימות במשפחה התשנ"א-1991", הנחיות משטרה מחמירות לטיפול בתלונות נשים, תוספת מקלטים לנשים מוכות, ביניהם מקלט ראשון לנשים

* הכותב והכותבת מודים מעומק הלב לפרופסור צבי איזיקוביץ מבית-הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת חיפה אשר בזכותו רואה אור מאמר זה. בנוסף מודים הכותבים לשני הקוראים האלמונים אשר בהערותיהם סייעו לשיפור מאמר זה.

ערביות, והפעלת 19 מרכזים טיפוליים ייחודיים לטיפול באלימות במשפחה, שהוקמו החל משנת 1991 על-ידי משרד העבודה והרווחה בשיתוף עם עמותות כמו לנ"י, נעמ"ת וויצו, וכיניהם שני מרכזים שנועדו לפונים ערבים.

כמה מחקרים מצביעים על כך שלתרבות של הקורבנות והפוגעים יש השפעה על התייחסותם לתופעה, מפני שהיא קובעת ציפיות לגבי תפקידי גברים ונשים, היא מדרגת את הסטטוס שלהם, והיא קובעת עמדות לשימוש בכוח (Levinson, 1988; Tseng & Hsu, 1991). בחברה הערבית הישראלית חלים שינויים תרבותיים רבים: היא הופכת בהדרגה לחברה המדגישה קידום אישי וכלכלי הנובע בעיקר מלימודים; יש מעבר מחיים במשפחה מורחבת לחיים במשפחות מצומצמות יותר; כוחו של אבי המשפחה ותלות הילדים בו פוחתים וגוברות דרישות הנשים ליתר שוויוניות. עם זאת, עדיין נשמרת המסורת של מרכזיות המשפחה והקונפורמיות למשפחה המורחבת (AI-) (Hag, 1987; Haj-Yahia, 1995). תמורות אלו השפיעו על התפתחות גישות חדשות בחברה הערבית וברשויות הטיפוליות לאלימות במשפחה ולצרכי הטיפול בה. הדרישה, שהמוסדות הרשמיים יתערבו במקרים של אלימות והעובדים הסוציאליים הפועלים במחלקות הרווחה ביישובים ערביים יסייעו לנשים לחשוף את האלימות נגדן וייעזרו במוסדות משפטיים וטיפוליים להפסיקה. אולם עידוד הנשים לחשוף את האלימות במשפחה בפני גורמים חיצוניים מניעה אותן להפר נורמות ומוסכמות תרבותיות, לפי נורמות אלו נאמנות לערכי המשפחה קודמת לנאמנות לדרישות של מוסדות חברתיים רשמיים (Haj-Yahia, 1995). העובדים הסוציאליים המטפלים בנשים מוכות בחברה הערבית נקלעים אפוא לדילמות אתיות שונות שלא ניתן לעקפן. לדילמות אלו כמה מאפיינים הקיימים לעתים במקביל: דרכי ההתערבות הרצויות מעורפלות; יש צורך לבחור בין כמה הליכים טיפוליים שאינם רצויים במידה שווה; בחירה בדרך התערבות מסוימת עלולה להקשות על הקשר הטיפולי ואף להפסיקו; הליכי טיפול מסוימים עולים בקנה אחד עם הערכים המקצועיים, אך סותרים מאפייני תרבות ייחודיים (Banks, 1995; Reamer, 1996). לדוגמה, ההתחשבות במאפיינים תרבותיים ייחודיים עשויה להוביל לקבלת המצב שבחברה הערבית "הגברים שולטים בנשים" ולהבנת התנהגות הנשים כאשר הן מצדיקות התנהגות אלימה כלפיהן, אך גישה זו סותרת את הערכים המקצועיים הדוגלים בשוויוניות בין גברים לנשים ושוללים אלימות.

בטיפול באלימות במשפחה יש משנה חשיבות לפתרון הדילמות האתיות, בשל החשש מהסלמה ובשל הסכנה הנשקפת לחיי הנשים. במאמר זה יועלו לדיון חמש דילמות מרכזיות שניצבות בפני עובדים סוציאליים ביישובים ערביים המטפלים בנשים נפגעות אלימות ובבני זוגן הפוגעים בהן, ויוצעו עקרונות להנחיית ההתמודדות עמן.

דילמות בטיפול בנשים מוכות בחברה הערבית

הדילמות התעוררו במרכז האזורי למניעת אלימות במשפחה בנצרת. העובדים הסוציאליים במרכז ביקשו לפעול לפי עקרונות מערכיים שנלמדו והופנמו באוניברסיטה ובקורסים מתקדמים שונים, אך הם נוכחו לדעת שלא ניתן להעתיק עקרונות טיפוליים אלו מבלי להבין את החברה הערבית, ושיש לבדוק ולמצוא דרך כיצד טפל בדילמות המתעוררות במהלך הטיפול ולגשר בין העקרונות המקצועיים לבין מרכיבים תרבותיים-חברתיים של החברה הערבית.

דילמה ראשונה: אחריות אתית להפסיק אלימות ומצוקה מול קבלת קצב הפונה דילמה זו עוסקת בשאלה האם יש לפעול להפסקה מיידית באלימות או להתאים את הסיוע לאישה המוכה, כלומר לקצב שהיא מבקשת להכתיב. כשנשים מוכות מחפשות עזרה הן עוברות, למעשה, תהליך מורכב. הן משקללות את התמיכה והעזרה שתקבלנה מול ה"מחיר" שהן עלולות לשלם על חשיפת סוד האלימות. העובד הסוציאלי מתלבט בדילמה בסיסית, עד כמה להתערב, באיזה קצב ואיזה סוג עזרה להגיש, כדי למנוע את המשך מצוקת האלימות מחד גיסא, ולא לגרום לאישה המתלוננת נזק, מאידך גיסא.

בתחילת תהליך האלימות האישה מנסה לרצות את הפוגע, לפנות לרגשותיה ולהרגיש את המחיר שהוא והמשפחה משלמים. בהמשך היא מנסה לגייס עזרה ממשפחת המוצא שלה ושל בעלה או מחברים. האלימות הנמשכת מבשילה את ההכרה, שניסיונותיה נכשלים, ורק אז היא מגלה נכונות לפנות לגורמים רשמיים (Gondolf & Fischer, 1988). בחברה הערבית הפנייה לגורמים רשמיים קשה במיוחד, מכיוון ששירותי הרווחה נתפסים כגורם זר וכחלק מהמסד המאיים על שלמות המשפחה, על ערכיה ועל חובתה לספק את צורכי חבריה, כולל צורכי הנשים, להגנה, לביטחון כלכלי, למעמד חברתי ולפתרון בעיות. הפנייה נתפסת כהפרה של נאמנות הנשים למשפחתן ולבעליהן וכפגיעה בכבוד משפחות המוצא של הגברים ושל (Haj-Yahia, 1996). מאפיינים אלו משפיעים על עצם הפנייה ועל קבלת העזרה. פניות רבות נעשות באנונימיות באמצעות הטלפון, תוך בחינת העובדת הסוציאלית ושקילת מרכיבים ייחודיים, כמו העובדה שהעובדת אינה חלק מהמרקם החברתי של המשפחה המורחבת. כמו כן המתלוננת מעריכה את הבנתה התרבותית של העובדת על-ידי בדיקת דרכי הפעולה שהיא מציעה. רק לאחר שהיא רכשה ביטחון ואמון בעובדת היא מוכנה להזדהות ולהגיע לטיפול. הדילמה שבמצב זה תומחש בדוגמה הזאת:

אישה פנתה טלפונית למרכז לאלימות, אך סירבה להזדהות או לבוא למפגש.

במשך כשנה נשמר הקשר בין האישה לעובדת הסוציאלית באמצעות שיחות טלפוניות אחדות שנמשכו לפחות חצי שעה. בשיחות עלו נושאים של דחיית האלימות, הגברת המודעות לדילמות שלה כאישה ביחסיה עם בעלה, ביחסים עם משפחת המוצא שלה ושל הבעל, וכן הוערכו הסכנה הנשקפת לה ודרכי ההתערבות, כולל גיוס הבעל לטיפול ותכנית הגנה אישית. האלימות נמשכה ותכיפות השיחות גברה בזמנים שהבעל היכה. האישה ניסתה לגייס את בעלה לטיפול, על-ידי הנחת עלון של המרכז לטיפול באלימות במקום בולט בבית (העלון הושג בטיפת חלב). הבעל הגיב לניסיון זה בהסלמת האלימות.

הדילמה שעמדה בפני העובדת הסוציאלית היתה הצורך לגשר בין הערך שהיה בעיניה מרכזי בטיפול: שחרור נשים ממצוקת האלימות לבין הערך שיש לקבל את האוטונומיות של הפונה ולאפשר לה לקבוע את סוג העזרה ואת קצב קבלתה. הרצון להגן התנגש עם "בחירתה" של האישה לשאת את האלימות. בתקופת הקשר הטלפוני העובדת חשה, שהיא נכשלה בהגנה על האישה, מפני שהיא מספקת לה טיפול חלקי בלבד ואינה מונעת את הכאתה לעתים אף בנוכחות ילדיה. לעומת זאת, עידוד האישה לפנות למשטרה, שהוא אחד מיסודות ההתערבות בתפיסה המקצועית, מנוגד לרצון האישה בשל ערכי החברה שלה, ועלול לגרום ללחצים ולכעסים ממשפחת הבעל ואף ממשפחתה. האישה תיתבע לבטל את תלונתה במשטרה, להפסיק את הקשר עם העובדת הסוציאלית, להודות בכך, שאלימות הגבר אינה בהכרח סיבה לפנות לעזרה מחוץ למשפחה, ושעליה לפתור את הבעיה בתוך המשפחה ולדאוג לליכודה. לחצים משפחתיים אלו ירחיקו אותה מהמוסדות היכולים לסייע לה, ויקלו על הגבר להמשיך באלימות. ואילו לחץ של העובדת, שהאישה תפעל בדרך של עזיבת הגבר, פוגע בחופש שלה להחליט באופן עצמאי (Register, 1993). במקרה כמו זה יש להימנע מתפיסה פשטנית והומוגנית של כל הנשים המוכות, יש לקחת בחשבון שיש נשים שנשארות חסרות כוחות וחסרות ישע ולהבין את החלטותיהן מתוך המשמעויות שהן מעניקות למצבן (Loseke & Cahill, 1984).

לסוגיה האתית של קבלת קצב הפונה יש גם צד אחר. עקב הייחודיות של החברה הערבית העובדת הסוציאלית עלולה למנוע מהאישה לנקוט בצעדים חוקיים מסוימים, שעשויים לסייע לה להשתחרר מהאלימות. מצב זה יומחש בדוגמה הזאת: אישה מוכה, הנמצאת בטיפול, גרה בבית אחד עם משפחת בעלה. ניסיונותיה לגייס לעזרתה את משפחת המוצא שלה, שתביע עמדה שלילית כלפי אלימות בעלה או לחלופין תקבל את האישה לביתה נכשלו. משנכשלו גם ניסיונותיה להפסיק את האלימות בעזרת משפחת המוצא של הבעל, היא החליטה לפנות לבית-המשפט ולבקש צו הרחקה לבעל במסגרת "החוק למניעת אלימות במשפחה". הצו ניתן לה. לאחר שנודע להורי הבעל ולאחיו על צו ההרחקה הם עלו לדירתה, היכו אותה קשות, עד שנאלצה לברוח מביתה.

השימוש בחוק מציב אפוא בפני העובד דילמה אתית קשה במיוחד. הפנייה למוסדות החוק נתפסת בחברה הערבית כחשיפת המשפחה וענייניה הפרטיים, כהתגרות בסמכות הגבר וכ"הצהרת מלחמה" נגד הגבר ומשפחתו (Haj-Yahia, 1996). בראייה חברתית מקובלת אמור העובד הסוציאלי לראות בחוק אמצעי שמבטיח הגנה ועל כן ימליץ לאישה להשתמש בו. אולם צורת המגורים הייחודית של החברה הערבית והנורמות החברתיות הקשורות ליחסים עם משפחות המוצא, הופכים את השימוש בחוק לגורם המסכן את האישה. לעתים, במקום לעודד נשים לבקש צווי הגנה, כמו בחברה היהודית, העובד הסוציאלי נאלץ לעודד אותן שלא להשתמש בחוק.

דילמה שנייה: בחירה בין מיקוד הטיפול באלימות מול הרחבת הטיפול בכלל היחסים בין נשים לגברים

דילמה זו עוסקת בסוגיה האם יש להתמקד בשינוי "נקודתי" של דפוסי האלימות או שיש לכוון את הטיפול לשינוי נורמטיבי ערכי כללי של יחסי גברים ונשים. הגישה הפמיניסטית עיצבה את ההכרה החברתית שהכאת נשים היא חלק מחוסר השוויון בין המינים ברמת המקרו וברמת המיקרו (הזוג), והיא מתרחשת כשנוצר עימות עם מה שנתפס בעיני הגברים כזכותם החברתית לקבוע ולשלוט על האישה (Yllo, 1993). לפיכך, הטיפול באלימות אינו יכול להיות מנוטרל ומנותק מן ההקשר החברתי, והוא חייב להתעמת עם ערכים ועם נורמות חברתיות העוסקות ביחסים שבין המינים (Dobash & Dobash, 1992). בחברה הערבית יחסי הכוח בין המינים נקבעים לפי עקרונות פטריארכליים, נושא השוויון בין המינים אינו נושא מרכזי וגם זוגות צעירים מקבלים את העיקרון של מרכזיות הגבר ומעמדן הנחות של הנשים (Haj-Yahia, 1996).

הדילמה היא, אפוא, האם למקד את ההתערבות באלימות או לכלול בה גם נושאים, כגון תהליך קבלת החלטות במשפחה ואחריות על השימוש בכסף, המושפעים מההקשר הרחב של כוחניות הנובעת מתהליך חברות של תפקידי הנשים והגברים בחברה הערבית. המקרה הבא ממחיש דילמה זו.

זוג הבהיר, שמרבית האינטראקציות המסתיימות באלימות מתעוררות סביב נושא ניהול כספים והחלטות כלכליות. בשלוש שנות נישואי הזוג הבעל קבע בתחומים אלו וסירב לשתף את האישה. הוא שקבע כמה כסף יהיה בידי האישה. כאשר החלה האישה להתעמת איתו בנושא זה הגיב באלימות. בזמן הטיפול היה הגבר מוכן לקבל אחריות על אלימותו, לראות בה תופעה שלילית וביטוי לחולשתו ולהתחייב להפסיק אותה. האישה הבהירה בשיחות, שהתנאי וקנה המידה שלה לשינוי אמיתי יהיה אם יסכים הבעל לצרף אותה כשותפה שווה בקבלת החלטות בעניינים כספיים. הגבר סירב לחלוטין לעשות כך, כולל סירוב לפתוח חשבון בנק

משותף. הוא איים, שאם האישה לא תוותר על דרישה זו, הוא יעדיף להתגרש ממנה. בסיטואציה הזו מתנגשים ערך הנייטרליות, חובתו של עובד סוציאלי להימנע משיפוט ערכיים ואמונותיהם של הפונים לפי ערכיו, עם ערך הסגור החברתי המחייב הגנה על האישה המוכה המהווה חלק מקבוצת הנשים המקופחות. התערבות מקצועית באלימות, שאינה פועלת לשינוי ערכי ומבני בחלוקת התפקידים בין הגבר לאישה, עלולה ליצור שינוי זמני שלא יתמיד. עם זאת, עובדים שיוזמים או תומכים בדרישות הנשים לשינויים בנורמות הזוגיות הקיימות עלולים להוביל לנשירת הגברים מהטיפול, ואף לנשירת האישה, להוביל לגירושים, היוצרים סטיגמה בחברה הערבית, וכתוצאה מכך לפגוע באישה אישית וחברתית. בשל כך העובד עשוי להחליט לעודד את האישה לרכך את עמדתה ולהסתפק בהפסקת האלימות ובשמירת המשפחה, כל זאת בידיעה, שהשינוי שחל הוא זמני בלבד.

דילמה שלישית: פטרנליזם מול הגדרה עצמית בקביעת מטרות ההתערבות בדילמה זו הבחירה היא בין נקיטת קו פטרנליסטי, כלומר, עימות עם בני זוג על רקע הכחשת האלימות ומזעור חומרתה לבין קבלת המטרות הטיפוליות של הזוג ודחיקת האלימות לשוליים.

ניסיון מחקרי וקליני מראה שגברים מכים ונשים מוכות מפתחים דרכי התמודדות שמאפשרות להם להסתגל לאלימות, והם רואים בה מצב "חסר שליטה". הדבר נעשה, בין היתר, על-ידי פיתוח "הבנה משותפת של האלימות". נמצא, שגברים ונשים "שוכחים" אירועי אלימות, ממסגרים מחדש אירועים חדשים, מפחיתים מחומרתם ומתדירותם, מכחישים כוונת אלימות ומייחסים את האחריות ל"התפרצות" האלימה ללחצים שגורמים אירועי חיים שונים, בעיקר כלכליים, או למעורבותם של אחרים בחייהם. במקרים לא מעטים הנשים מאשימות את עצמן בגרימת ההתנהגות האלימה של הגברים (Bogard, 1988; Kelly, 1988; Miller & Porter, 1983). על נטייה זו מצביע מחקרה של גולדבלט (1989) שנעשה בישראל ובו נמצא שנשים מוכות מוצאות צידוקים להתנהגות אלימה של גברים.

גם בקרב הזוגות המטופלים קיימת נטייה חזקה להכחיש את חומרת האלימות ולהפחית מאחריות הבעלים לאלימות. האירוע הבא מדגים מצב זה. זוג שהגיע לטיפול בהפניית המשטרה תיאר אלימות מתמשכת לאורך מספר שנים. הגבר הביע צער וחרטה על הפגיעה והכאב שהוא גרם וגורם לאשתו, אך טען שהאישה אינה מצליחה ליצור מסגרת ביתית חמה, שבה יוכל להשיג פורקן ומנוחה מלחצים. האישה, שתיארה את האלימות, סיפקה תמיד "צידוק" להתנהגות הבעל: בעיות ולחצים בעבודה, סכסוכים במשפחת המוצא ועוד. התרשמות העובדת היתה שאף כי בני הזוג סובלים מהאלימות ומתוצאותיה הם נמנעים מלהתמודד עם התופעה במלוא עצמתה ותרופותה, ושהם יצרו מעין "חוזה

סמוי" ביניהם לדבר על סוגיות אחרות ומטריות בזוגיות ולהימנע מהעלאת האלימות. העובדת התלכטה בין הצורך להשתמש בסמכותיות שלה כדי לטפל באלימות שסיכנה את שלום המשפחה לבין הטיפול בבעיות האחרות, שהזוג הציג כמקור הלחץ, ולהמשיך את צידוקי האלימות שבני הזוג היו מאומנים בהם. בחירה בדרך השנייה תמשיך את האלימות, תעניק לה לגיטימציה טיפולית ו"תעצב" אותה כתופעה שולית בחייהם, למעט הזמן המידי שאחרי האלימות. לעומת זאת נקיטת עמדה מקצועית השוללת את הגדרת המציאות של בני הזוג ואת זכותם לקבוע מטרות טיפוליות תפגע בזכותם להגדרה עצמית, והיא עשויה לשכור את מנגנוני ההגנה וההתמודדות של בני הזוג, שעד כה שימשו אותם באופן יעיל למדי, ולהביא לכך שהם ינטשו את הטיפול כשיחושו שהעובדת לא מנסה "לגייס" אותם לטיפול אלא מנסה לכפות עליהם את הכיוון הערכי שלה.

דילמה רביעית: אחריות בלעדית של הגבר לאלימות מול אחריות משותפת דילמה זו עוסקת בשאלה, האם לקבל את הגישה שלאישה יש אחריות כלשהי לאלימות נגדה בשל פגיעתה המילולית בבעלה או לדחות את אחריותה ולהתעלם מהדינמיקה הזוגית על כל מרכיביה.

הספרות משתמשת, בדרך כלל, במונח "תוקף" לגבר ובמונח "קרבן" לאישה (Margolin & Burman, 1993), ובכך שומרת על יחסי כוחות לא שוויוניים בין המינים. לעומת זאת, יש שמנסים לתאר את האלימות כ"קרב הדדי". גברים רבים מתארים את הפגיעות המילוליות והנפשיות של הנשים בהם כהתחלת ההסלמה והיחסים האלימים. לעתים הנשים עצמן מקבלות קשר זה (בוכבינדר, שרר ואיזיקוביץ, 1997). כוחה של המילה מתבטא בפתגם ערבי האומר "מילה יכולה לפצוע יותר מחרב".

האלימות, לפי ראייה זו, היא חלק מיחסי זוגיות המטילים אחריות שווה על התוקף והקרבן. אך גישה זו מתעלמת מאי־השוויון בין המינים הקיים בחברה, ומנציחה אי־שוויון זה גם ב"חדר הטיפול". במצב זה, הגבר עשוי לחוש שהאלימות מוצדקת, והאישה עלולה להתנסות בקרבנות נוספת (Hansen, 1993). המקרה הבא ממחיש דילמה זו.

אצל בני זוג שנישאו מאהבה החל יתרונה ההשכלתי של האישה להיות מקור לסכסוכים ולמריבות. הגבר דרש מהאישה להצניע את ידיעותיה, את השכלתה ואת יכולתה להביע את עצמה, מכיוון שבני משפחה וחברים החלו להעיר לו, באופן ישיר וברכילות, שהוא חלש בהשוואה לאשתו. האישה, לדבריו, לא נענתה לבקשותיו והמשיכה להתבטא בנסיבות חברתיות. הגבר, שפירש זאת כהבלטת עליונותה עליו וכרצון לפגוע בו, החל להכותה. בטיפול הוא ביטא סלידה מגברים מכים, אך ראה את עצמו כמי שמחנך את אשתו על-פי קודים תרבותיים, ומנסה להגן עליה. להערכתו,

אישה כאשתו, המתבטאת בחופשיות, נחשבת לאישה קלת השגה, והיא לא הוכנה כראוי להבחין למי, מתי ואיך להראות את השכלתה. האישה אמרה שהיא לא מוכנה "לשחק בלהיות חלשה" גם אם המחיר יהיה אלימות.

דילמת העובדת היתה, האם לקבל את גרסת הגבר הרואה בשימוש שעושה האישה בהשכלתה "תוקפנות" והפרת ערכים ונורמות או לחזק את האישה ולכוון את ההתערבות לפי ראייה, שאין קשר בין הצגת השכלה לבין אלימות. בבחירה בדרך הראשונה יש פוטנציאל להגשים את המטרה המרכזית של הטיפול: הפסקת האלימות. בחירה בדרך השנייה עלולה להביא להמשך האלימות, ואף לגרום לנידוי חברתי.

דילמה חמישית: ערכים משפחתיים מסורתיים מול קידום שינוי ביחסים בין המשפחה הגרעינית לבין משפחת המוצא של הגבר

הדילמה היא בין קבלת המצב, שבו ערכים חברתיים מסורתיים מכתיבים את היחסים עם משפחת המוצא, לבין ניסיון לשנות נורמות תרבותיות הקשורות למשפחת המוצא. מקורות תמיכה לא פורמליים חשובים להבנת יכולתן של נשים לחשוף ולהפסיק אלימות (Browne, 1991). בספרות מתוארים מקורות התמיכה הטבעיים של משפחות המוצא של נשים מוכות כפסיביים, כאדישים וכמי שמאשימים את הנשים שהן אינן עונות על צורכי הגברים (Dobash & Dobash, 1979; Loseke & Cahill, 1984; Stacy & Shupe, 1983). מחקר בחברה היהודית מצא שבני משפחה "מסייעים" לנשים להישאר בזוגיות על-ידי הרגעה, מיתון כעסים, פישור, הדגשת שלמות המשפחה כערך בפני עצמו וכערך למען הילדים, שימוש ברגשות אשמה, הדגשת המחויבות להורים והבושה שבחשיפת הסוד. המשפחות מתנות את תמיכתן בקבלת עצתן. יש משפחות, שהאשימו את האישה, ואף הסיתו את הבעל להשתמש באלימות (מור, 1995).

בחברה הערבית יש למשפחת הבעל מקום מיוחד. על הנשים לגור עם משפחת הבעל, לנהוג בה בכבוד, לקבל את סמכות החמות ולעזור לה לספק את צורכי כל המשפחה. דפוס תרבותי זה נשמר בקפדנות, אם כי בשל צורת המגורים העירונית שבה כל המשפחה גרה ביחד בשל מצוקת דיור ומחסור קרקעות קשה בכפר ובעיר חל בו שינוי מסוים. הפרת הנורמות עלולה לעורר קונפליקטים. למשל, מעבר של בני-זוג ליחידת מגורים נפרדת עלול להתפס כהפרת הנורמה של כיבוד ההורים. ערך הפרט וכבודו נובע, בחברה הערבית, מקשרים בין-אישיים משפחתיים ותרבותיים, ולכן יש לחץ על הפרט לוותר על רצונותיו האישיים למען המשפחה המורחבת. התפיסה היא, שיש לשאוף להרמוניה עם המשפחה המורחבת של האישה ושל הגבר (Haj-Yahia, 1995). מצב זה מעורר כמה דילמות המשתקפות במקרה הזה:

בני זוג הגיעו לטיפול באלימות, כשמוקד הבעיה היה הגבר, ה"קרוע" בין אשתו לבין אמו. האישה דרשה מהבעל לעבור ליחידת דיור נפרדת. לדברי הגבר, האלימות פורצת כאשר אשתו אומרת לו, שאם אינו יכול לעמוד מול אמו ולעזוב את משפחתו

הוא אינו גבר. לדעתו, להיות גבר פירושו לשמור את הערך התרבותי של כבוד משפחתו. האישה היתה החלטית בדרישתה, והחלה להתייעץ עם עורכת־דין על עריכת חוזה, שיכפה על הגבר מגורים בנפרד. האישה חשה שבכוחה לכפות תנאים על בעלה כי הוא היה אמור להישפט על אלימות כלפיה וכלפי הבת ותמיכתה בו במשפט היתה חשובה לו. הגבר תפקד חברתית והיה עובד יציב ושומר חוק.

הטיפול שנגקט – הפסקת האלימות, הצליח, לכאורה. האלימות נפסקה והגבר דיווח, שאימץ לעצמו טכניקות מפחיתות כעסים, לדוגמה, פסק זמן. למעשה, הקונפליקט לא נפתר. האישה המשיכה ללחוץ על הפרדה, והגבר לא היה מוכן לכך. התוצאה, מריבות תמידיות בין בני הזוג, ובין האישה לאם הבעל. הדילמה האתית של העובדת היתה, באיזו מידה עליה להתערב בסוגיית המגורים, במיוחד על רקע המשמעות התרבותית-מסורתית של מגורים בצוותא. מחד גיסא, היה חשש שאם לא ימצא פתרון לבעיה זו, האלימות תחזור, ומאידך גיסא, התערבות כוללת, המנסה לחדד סוגיות בסיסיות, כמו, קונפליקט משפחתי-תרבותי עלול להשתמע כתמיכה בצד אחד. היה חשש שהגבר או האישה ינשרו מהטיפול, והאישה תהיה שוב בסיכון.

כיצד ניתן לסייע לעובד הסוציאלי להתמודד עם דילמות אלו ולנסות לפתור אותן? פדרסן (Pedersen, 1995) טוען, שהתערבות מקצועית מודרכת על-ידי שלוש גישות: 1. גישת היחסיות, הדוגלת בהתחשבות בערכים תלויי תרבות ובהימנעות מכפיית ערכים במהלך הייעוץ. 2. הגישה המוחלטת, הדורשת שיפוט ערכי אחיד ומחייב והפחתת ההקשר התרבותי. 3. גישה דינמית-אוניברסלית הגורסת שבני האדם דומים בדרכים מסוימות ושונים בדרכים אחרות. אנו טוענים, שניתן להשתמש בגישות אלו כבסיס להעלאת כמה עקרונות שעשויים לסייע בהתמודדות עם הדילמות שהוצגו לעיל. עקרונות אלו יוצגו ויידונו בחלק הבא.

עקרונות להנחיית ההתמודדות עם הדילמות

ארבעה עקרונות עשויים להנחות את ההתמודדות עם הדילמות שניצבות בפני העובד הסוציאלי המנסה לפתור את בעיית האלימות כלפי נשים בחברה הערבית.

1. מטרת הטיפול היא הפסקת האלימות. עיקרון זה מחייב הפסקה מוחלטת של האלימות, והוא שולל לחלוטין תפיסות הרואות באלימות חלק מיחסים זוגיים ודוגלות בגישה שיש להתייחס אליה באופן שונה בגלל דת, תרבות, וכד'. יש למקם את הפסקת האלימות במרכז הקשר וההבנה האישית של שני בני הזוג לגבי מערכת יחסיהם והתנהגותם. דבר זה חייב להיות ברור לגברים ולנשים ולשמש חלק מהחווה הטיפולית.

כל עוד לא הכירו בני הזוג בקיומה של האלימות, ובהכרח להפסיקה, לא מילא העובד הסוציאלי אתר העיקרון האתי הראשון.

לפי עיקרון זה, עובד המתמודד עם הדילמות השנייה, השלישית והרביעית חייב להבהיר לבני הזוג שליכון סוגיות נוספות יוכל להתבצע בכמה תנאים:

1. לאחר שתופסק האלימות.

2. לאחר שיושג חופש מאיומים ומשימוש כוחני על כל צורותיו.

3. לאחר שהעובד יתרשם שהגבר והאישה רואים באלימות מצב העומד בפני עצמו, שונה וחמור באיכותו ובעצמתו מכל דרך אחרת לביטוי תסכולים, מרירות וכעסים, ושהוא אינו תוצאה של מצב משפחת־תרבותי.

4. לאחר שהגבר יכיר באחריותו לאלימותו ולמחויבותו להפסקתה, והאישה תבין שאחריותה וחובתה לדאוג לביטחונה.

עקרון האחריות השונה של הגבר והאישה מהותי במיוחד להתערבות בדילמה השלישית.

2. אזהרת האישה על הסיכונים שהיא ניצבת בפניהם והגנה עליה. יש לשקול מאפיינים תרבותיים (מבנה דמוגרפי, מקום מגורים, סיוע ממשפחת המוצא, תפיסת משפחת המוצא את מקום האישה בחברה הערבית) כמנבאי סיכון (Campbell, 1995). בדילמה הראשונה, לדוגמה, הוברר לעובדת, שהאישה מאוימת, מאחר שמשפחת המוצא של הבעל היתה בעלת ערכים, נורמות ודרישות נוקשות ביחסי גברים ונשים. הגבר הושפע מלחצם ונטה להגיב כלפי אשתו באלימות חמורה מהרגיל. אם הבעל, שהיתה דמות דומיננטית במשפחה ובעצמה אישה מוכה, לא שימשה מקור תמיכה לאישה, ואף עודדה שימוש באלימות נגדה. העובדת הסוציאלית ראתה בהערכת הסכנה הצפויה חובה אתית ולא נתנה לאישה "מנוח", בכל שיחת טלפון הרגישה בפניה את הסכנה לשלומה, כפי שהיא רואה אותה, במיוחד במצבים של מתח מוגבר במשפחה, ופעלה להפנים באישה את הרגישות "לקרוא" מצבי סיכון פוטנציאליים נוסף למיומנויות להתמודד איתם. העובדת, שזיהתה את הסכנה האורבת לאישה, ראתה בקשר עוגן חשוב, ואפשרה לאישה להתקשר אליה טלפונית, כל עוד לא היתה בשלה לקשר ישיר. במקביל קידמה את מודעותה למצבה על־פי הקצב שהתאים לאישה עד שלבסוף נוצר קשר ישיר ביניהן.

העיקרון האתי בהתערבות זו כפול: להזהיר ולהגן. להזהיר את הפונים מפני מצבי סיכון פוטנציאליים, ולהגן עליהם מפני פעולות שעלולות לפגוע בהם או לסכן אותם (Corey & Corey, 1989). עיקרון זה מסייע במקרה השני שתואר בדיון בדילמה הראשונה. מגורים קרובים, כשמשפחת המוצא של הגבר עוינת את האישה, מחייבים את העובד להמליץ לאישה ולנסות להניע אותה שלא תוציא צו הגנה, אלא תבחר בדרכים אחרות, אפילו כאלו הנראות בעייתיות במיוחד בחברה הערבית, כמו יציאה למקלט או מעבר למשפחת המוצא שלה. כל זאת לאחר שהעובד התערב והבהיר

להורי האישה את מידת הסכנה שבתם שרויה בה, ולאחר שבדק את נכונותם לקבל אותה ולדאוג להגנתה ואת יכולתם לעמוד בפני לחצים חברתיים. שכנוע האישה ומשפחתה לפעול בדרך מסוימת וצמצום חופש הבחירה שלהם יכול להיות מוצדק אתית בשל חישוב מידת הסיכון של האישה.

3. הבהרת ערכי העובד מול ערכי הפונה ומאמץ לשלב ביניהם. העובד חייב להבהיר אילו ערכים אישיים וחברתיים הוא מנסה להגשים מול רצונו וערכיו של הפונה. כאן משתלבות גישת היחסיות והגישה הדינמית-אוניברסלית. עובד הניצב בפני דילמה אתית צריך לשאול את עצמו כמה שאלות: האם אני מקריב את זכויותי המוסריות של הפונה כדי להבטיח מה שנכון חברתית? האם אני מקדים את ההיגיון ואת מה שנוח לשירות ולעובד לערך הצדק? האם אני מנסה להגן על הפונה מלקבל החלטות ויהיו קשות ככל שיהיו יותר משאני מנסה לקדם אותו למצב שרצוי שהוא יגיע אליו? אם התשובות הן כן, הכיוון שהעובד בחר בו הוא הדרך הקלה והנוחה, אך לא בהכרח הדרך האתית. שאלות אלו חשובות במיוחד בסוגיות אתיות של מעמד המינים ותפקידיהם לפי קודים חברתיים. בחברה הערבית עובד סוציאלי אינו יכול להתעלם מהשפעתם הרבה והלוחצת של קודים ונורמות ביחסי נשים וגברים, העלולים להתבטא באלימות. אסור לו להתכחש לממדים חברתיים-תרבותיים בטיפול ולחשוב שיוכל לשמור על "טוהר טיפולי" (Bogard, 1992). עליו לדעת שלא יוכל להציג למטופל מערכת ערכים מערבית-שוויונית במקום הערכים הקיימים. עליו להכיר בתלות הייחודית של בני הזוג במשפחה ובסביבת המגורים. העובד יכול להעלות בגלוי את נושא הערכים התרבותיים המצויים בבסיס יחסי המינים והשפעתם על הזוגיות, ולבדוק, כיצד הם תורמים לעיצוב יחסים כוחניים ומאיימים, שביטויים הקיצוניים הם אלימות פיזית ופסיכולוגית. במקביל הוא יכול להטיף לשמירת התפיסה שחשוב לשמור על ערכים אלו כדי לשמור על המבנה החברתי הקיים. המטרה היא לעזור לבני הזוג לפעול להשגת שני יעדים מנוגדים. מחד גיסא, לסייע להם להבין את כוחן הדרשני והאליים של הנורמות החברתיות כאשר ממלאים אותן בצורה קיצונית. מאידך גיסא, לעזור להם לשמור על הערכים החברתיים ולחיות אתם מתוך בחירה. בדילמה השנייה, כאשר הוברר לעובדת שהימנעות מהעלאת נושא חלוקת התפקידים פירושה הקרבת הצדק של האישה ושלילת חופש הבחירה שלה, העלאת הנושא היתה בלתי נמנעת ואפילו במחיר הסיכון, שאומת לבסוף, שהגבר לא ימשיך בטיפול. נושא בדיקת התפקידים על-פי המינים הוצג לבני הזוג כבלתי נמנע. בשיחה אישית הציגה העובדת לבעל את השינויים החברתיים-תרבותיים המתרחשים בחברה ואת השינויים שהאישה מבקשת להנהיג בביתם. בעקבות השיחה החליט הגבר לפרוש מהטיפול, והאישה החליטה להמשיך בהליך הגירושים. להערכתנו, הכיוון הרצוי הוא לבדוק במהלך הטיפול, כיצד דפוסי מגדר תרבותיים, הנוגעים לשליטה ולכוחניות, קשורים לאלימות. באמצעות הבנה זו ניתן לעזור לבני הזוג, להתבונן בעימותים הזוגיים

ובאלימות ולראות את הקשר שלהם לציפיות תפקודיות לפי מין. לגברים יש צורך להכיר בכוחם ובשליטתם באלימות ובמצבים אחרים ובזכותה של בת הזוג לבחור בין התנהגויות וציפיות, בלי שהדבר יעורר תחושת איום. מטרתו אלו אינן קלות כלל ועיקר.

אחת הסוגיות המרכזיות בטיפול באלימות בחברה הערבית היא מטרת הטיפול, במיוחד עמדת העובד הסוציאלי כלפי שלמות המשפחה. מחד גיסא, העובד מודע לכוחה ההרסני של האלימות, ומאידך גיסא, הוא מכיר בחשיבות המשפחה לזהותו של אדם בחברה הערבית. ההתערבות הרצויה בנסיבות אלו היא קידום האישה תוך גיוס כן-זוגה לעזרה בהשגת יעד זה, וזאת מתוך מסגרת חשיבה הרואה בשמירת המשפחה משימה חשובה במיוחד. גיוס הגבר עלול לעורר אצל איוס מפני אבדן כוח, ולכן חשוב לחבר בין הקידום האישי-חברתי שלו לבין הקידום המשפחתי המתרחש כשהוא מצטרף למאבק התרבותי-חברתי של האישה.

4. איתור דרכים לקבלת עזרה המעוגנת בחברה ובתרבותה ושימוש בהן. מדובר בהכרת הדרכים הייחודיות הקשורות בערכים תרבותיים ואינן נוגדות אותם (Cervantes & Cervantes, 1993). אף כי המטרה האוניברסלית נשאת הפסקת האלימות, עקרון היחסיות עוזר בבחירת דרך ההתערבות. במשפחה המורחבת יש אנשים בעלי מעמד והשפעה, למשל, דודים משני הצדדים, בניהם, דודות לא נשואות, שיכולות למלא תפקידים של מפרידות ומלכדות המשפחה. לעתים ניתן לצרף למאמץ הטיפולי אישים כמו: קאדים, כמרים, שייחיים בעלי שם, ראשי מועצות, אנשי מקצועות חופשיים בעלי מעמד גבוה, שיש להם מעמד בקהילה וקרבה משפחתית. התערבות כזו מנוגדת לתפיסה המערבית המגייסת כוחות לשינוי מתוך המשפחה הגרעינית. במימוש עיקרון זה יש לבדוק מה עמדתו הערכית של בעל המעמד כלפי אלימות? האם יש לו גמישות ערכית? האם הוא יודע לשמור סוד? וכמובן שיש לקבל את הסכמתם של בני הזוג. בדילמה השלישית צורך לעזרה בן דוד בעל מעמד חברתי מיוחד במשפחה. שיחתו עם הגבר הביאה להגמשת דרישותיו והקלה על הקונפליקטים הזוגיים. גברים רבים נמצאים בקונפליקט בשל רצון הנשים לשוויוניות, אך חשים ששליטה באישה באמצעות אלימות אינה טובה להם. הכרת גורם חיצוני במציאות החברתית המשתנה מסייעת לגברים להגמיש את נוקשות הנורמות החברתיות ומקלה על ההתמודדות הרגשית עם אבדן הכוח, המלווה במשבר זהות תרבותי.

בדילמה החמישית החליטה העובדת הסוציאלית לגייס את אָם הבעל כמקור לשינוי ערכי אצל בנה. בתחילה הודגש הצורך בשמירת גבולות בין שתי הנשים (ולא הפרדה במקום המגורים) תוך הכרה בייחודיות והדגשת התופעה ש"היום אצל הזוגות הצעירים זה שונה". במקביל הודגשה החשיבות בהמשך היחסים המיוחדים בין הכלה לחמתה כדי להקל על הבעל.

סיכום

הדילמות שהוצגו במאמר ממחישות שטיפול באלימות אינטימית נוגע לנושאים חברתיים מהותיים, והוא אינו מצטמצם לשאלות קליניות בלבד. לחברה הערבית צדדים שונים. מצד אחד יש מטען של ערכים וציפיות חברתיות, שהמשפחה תהיה קן אוהב, חם ובטוח ותשמר את ערכי החברה הערבית. עם זאת, החברה נמצאת בתהליך של שינוי, והניסיון להשיג שוויון ושיתוף בזוגיות מתנגש עם פערי כוח שעוצבו במשך שנים. במצב כזה יש חשיבות רבה לפעילות מניעתית קהילתית. למשל, תכניות הדרכה לנשואים צעירים במסגרות כמו טיפת חלב, מרכזים קהילתיים; תכנית הכנה לחיי נישואים שתילמד בבתי-הספר ותסביר את חשיבותם של השינויים המתרחשים בחברה הערבית. לבסוף, חשוב להכשיר עובדים סוציאליים שיבינו את ייחודיות המבנה המשפחתי בחברה הערבית, ויפתחו מיומנויות ייחודיות להתערבות בנושא של אלימות במשפחה. ברור, שהמלצות אלו מחייבות משאבים רבים יותר מהמשאבים הניתנים היום.

עובדים סוציאליים בחברה הערבית חייבים להכיר את מורכבות המצב שהם פועלים בו, ולזהות כוחות וממסדים שונים, שיכולים להימצא בקונפליקט עמם ולהשפיע על עבודתם היום-יומית אפילו בעקיפין. קיימים קונפליקטים הנובעים מהרקע הפוליטי שבין רוב יהודי למיעוט ערבי, שאחת מתופעות הלוואי שלהם היא אי-שוויון בין כמות המשאבים המוקדשים לחברה היהודית ולחברה הערבית, ותוצאתה היא שהמשאבים המוקצים לנושא החברתי אינם עונים על צורכי המגזר הערבי. קונפליקט אחר יכול להתעורר עם ממסדים דתיים-מסורתיים, שמנסים לשמר את הקיים לעתים בגיבוי חוקי המדינה.

מקורות

- בוכבינדר, א., שרר, מ. ואיזיקוביץ, צ. (1997). פערי דיווח בין גברים ונשים על רמת אלימות אינטימית. *חברה ורווחה*, י"ז (2), 145-166.
- גולדבלט, ה. (1989). *הצטדקויות* — בבואה לאלימות בין בני זוג. עבודת מ.א., אוניברסיטת חיפה.
- מור, מ. (1995). *תהליך המפנה בחייהן של נשים מוכות*. עבודת מ.א., אוניברסיטת חיפה.
- Al-Haj, M. (1987). *Social change and family processes: Arab communities in Shefar-a'm*. Boulder: Westview Press.
- Banks, S. (1995). *Ethics and values in social work*. London: Macmillan.

- Bogard, M. (1988). How battered women and abusive men account for domestic violence: Excuses, justifications or explanations? In G.T. Hotaling, D. Finkelhor, J.T. Kirkpatrick & M.A. Straus (Eds.), *Coping with family violence: Research and policy perspectives* (pp. 60–70). Newbury Park, CA: Sage.
- Bogard, M. (1992). Values in conflict: Challenges to family therapists' thinking. *Journal of Marital and Family Therapy*, 18, 245–256.
- Browne, A. (1991). The victims' experience: Pathways to disclosure. *Psychotherapy*, 28, 150–156.
- Campbell, J.C. (1995). *Assessing dangerousness: Violence by sexual offenders, batterers and child abusers*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cervantes, N.N. & Cervantes, J.M. (1993). A multicultural perspective in the treatment of domestic violence. In H. Hansen & M. Harway (Eds.), *Battering and family therapy: A feminist perspective* (pp. 156–174). Newbury Park, CA: Sage.
- Corey, M.S. & Corey, G. (1989). *Becoming helper*. Pacific Groves, CA: Brooks/Cole.
- Dobash, R.E. & Dobash, R.P. (1979). *Violence against wives: A case against the patriarchy*. New York: The Free Press.
- Dobash, R.E. & Dobash, R.P. (1992). *Women, violence and social change*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Edleson, J.C., Peled, E. & Eisikovits, Z. (1991). Israel's response to battered women. *Violence Update*, 1(11), 4–5, 11.
- Gondolf, E.W. & Fischer, E.R. (1988). *Battered women as survivors: An alternative to treating learned helplessness*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Haj-Yahia, M.M. (1995). Toward culturally sensitive intervention with Arab families in Israel. *Contemporary Family Therapy*, 17, 429–447.
- Haj-Yahia, M.M. (1996). Wife abuse in the Arab society in Israel: Challenges for future change. In J.L. Edleson & Z.C. Eisikovits (Eds.), *Future interventions with battered women and their families* (pp. 87–101). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hansen, M. (1993). Feminism and family therapy: A review of feminist critiques of approaches to family violence. In M. Harway & M. Hansen (Eds.), *Battering and family therapy: A feminist perspective* (pp. 69–82). Newbury Park, CA: Sage.
- Kelly, L. (1988). How women define their experiences of violence. In K. Yllo & M. Bogard (Eds.), *Feminist perspectives on wife abuse* (pp. 114–132). Newbury Park, CA: Sage.
- Levinson, D. (1988). Family violence in cross-cultural perspective. In V.B. Van Hasselt, R.L. Bellack & M. Hersen (Eds.), *Handbook of family violence* (pp. 435–455). New York: Plenum Press.
- Loseke, D.R. & Cahill, S.E. (1984). The social construction of deviant experts on wife abuse. *Symbolic Interaction*, 31, 296–310.
- Margolin, G. & Burman, B. (1993). Wife abuse versus marital violence: Different terminologies, explanations, and solutions. *Clinical Psychology Review*, 13, 59–73.
- Miller, D.T. & Porter, C.A. (1983). Self blame in victims of violence. *Journal of Social Issues*, 39, 139–152.
- Pedersen, P.B. (1995). Culture-centered ethical guidelines for counselors. In J.G. Ponterotto,

- J.M. Casas, L.A. Suzuki & C.M. Alexander (Eds.), *Handbook of multicultural counseling* (pp. 34–49). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Reamer, F.G. (1996). Ethics and values. In R.L. Edwards & J.G. Hopps (Eds.), *Encyclopedia of social work* (19th edition) (pp. 983–902). Washington, D.C.: NASW.
- Register, E. (1993). Feminism and recovering from battering: Working with the individual woman. In M. Harway & M. Hansen (Eds.), *Battering and family therapy: A feminist perspective* (pp. 93–104). Newbury Park, CA: Sage.
- Stacy, W. & Shupe, A. (1983). *The family secret: Domestic violence in America*. Boston: Beacon Press.
- Tseng, W.S. & Hsu, J. (1991). *Culture and family: Problems and therapy*. New York: Haworth Press.
- Yllo, K.A. (1993). Through a feminist lens: Gender, power and violence. In R.J. Gelles & D.R. Loseke (Eds.), *Current controversies on family violence* (pp. 47–62). Newbury Park, CA: Sage.

